

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342.9

Манжула А. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевого права,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ

У статті проведено аналіз наукових поглядів правників на питання відповідальності. Запропоновано авторське визначення поняття відповідальності науково-дослідних установ. Акцентовано увагу на відсутності єдиного нормативно-правового акта, який би визначав характерну їм відповідальність. Окремлено коло проблем удосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

Ключові слова: науково-дослідна установа, відповідальність, удосконалення, проблема, види юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність породжує певні наслідки. Останні можуть бути як позитивними, так і негативними. А значить, настання тих чи інших наслідків призводить до відповідальності. Залежно від характеру наслідків різняться й характер відповідальності. Тобто мова йде про позитивну та ретроспективну (негативну) відповідальність. Перша породжує різного роду заохочення, в той час як друга – стягнення, обмеження. Не є винятком і діяльність науково-дослідних установ, яка також призводить до різних наслідків, а значить, і породжує певний вид відповідальності. Тому особливо актуальним є питання про види відповідальності науково-дослідних установ, існуючі проблеми їх притягнення до відповідальності та можливі шляхи удосконалення окресленого інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності неодноразово висвітлювалося в правовій літературі. Зокрема, певні аспекти вказаної проблеми були предметом наукових

досліджень Алексеева С. С., Базилева Б. Т., Бандурки О. М., Брагуся С. М., Венедіктова В. С., Галагана І. О., Йоффе О. С., Комзюка А. Т., Кудрявцева В. М., Лазарева В. В., Мельника М. І., Музичука О. М., Пономаренко Г. О., Самощенко І. С., Скакун О. Ф., Сташиса В. В., Строговича М. С., Тація В. Я., Фарукушина М. Х., Хавронюка М. І., Халфіної Р. О., Явича Л. С. та інших. Науковий внесок названих фахівців є беззаперечним. Проте чимало питань залишилося не вирішеними. Зокрема, переважна кількість наукових доробок стосується загальних положень юридичної відповідальності або її різновидів – адміністративної, кримінальної, дисциплінарної, цивільно-матеріальної. Однак питання притягнення до відповідальності юридичних осіб, таких як науково-дослідні установи, досі викликає жваві дискусії й дебати між науковцями. Відсутні напрацювання у частині визначення особливостей притягнення до відповідальності науково-дослідних установ і шляхів її вдосконалення. Зазначене віддзеркалює актуальність та своєчасність цієї статті. Тож окреслені прогалини й закладаються нами в основу **мети наукового дослідження**, що виявляється у встановленні проблем вдосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто вказати на те, що будь-яка поведінка у правовій сфері характеризується юридично значущими наслідками. Це твердження актуальне й для діяльності науково-дослідних установ. А значить, останні теж несуть відповідальність за свою діяльність. Так, під поведінкою в правовій сфері в теорії держави і права прийнято розуміти соціально й юридично значущу свідомо вольову поведінку особи (дію чи бездіяльність), що передбачена нормами права та спричиняє або може спричинити можливі (належні) юридичні наслідки. Поведінка суб'єктів права в будь-якому випадку є юридично значущою, адже без поведінки у сфері дії права не відбуваються правовідносини, не реалізуються права і свободи громадян, оскільки така поведінка виступає як юридичний факт, що визначає її характер: правомірна поведінка викликає виникнення регулятивних правовідносин, неправомірна (правопорушення) – охоронних і захисних [1, с. 590]. Тобто йде мова про засоби впливу на суб'єкта права, породжені поведінкою. Залежно від характеру

наслідків, ці засоби можуть бути заохочувального (позитивна відповідальність) або обмежувального (негативна відповідальність) характеру. У цьому підрозділі висвітленню підлягають особливості притягнення до ретроспективної (негативної) відповідальності науково-дослідних установ.

Як правильно зазначає колектив авторів навчального посібника «Адміністративна відповідальність в Україні», традиційно правову відповідальність пов'язують із застосуванням заходів державного примусу, розглядають її як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення, як реалізацію, застосування і здійснення санкцій. Застосування заходів юридичної відповідальності спричиняє для правопорушників обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру, яку він зобов'язаний перетерпіти та фактично зазнає. Тим самим правопорушник «тримає відповідь» перед державою за неправомірну поведінку [2, с. 6].

Будько З. М. визначає юридичну відповідальність як обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, зазнати позбавлення особистого, організаційного або майнового характеру через застосування державою заходів примусу, передбачених законодавством. Таким чином, учений виділяє ознаки, які вирізняють юридичну відповідальність. Зокрема, це обов'язок зазнати несприятливих наслідків, передбачених правовою нормою; визнання як підстави вчинення правопорушення, постійний зв'язок з державним примусом, процесуальна форма її реалізації [3, с. 15].

Басін К. В. вказує на відсутність у сучасному вітчизняному правознавстві єдиного тлумачення поняття «юридична відповідальність». Учений шляхом аналізу існуючих наукових доробок у зазначеній царині згрупував наукові підходи до трактування юридичної відповідальності. Зокрема, він виділяв такі групи наукових позицій: розуміння юридичної відповідальності пов'язується з протиправною оцінкою поведінки, правопорушенням, що тягне за собою державний примус, покарання; розуміння юридичної відповідальності у широкому сенсі, згідно з яким така відповідальність уявляється не лише як наслідок негативного явища, як реакція держави на вчинений делікт, а й як явище позитивне, що передбачає свідоме, відповідальне ставлення ін-

дивідів до своїх вчинків, способу життя; розуміння юридичної відповідальності як правового явища (наслідку), що існує й реалізується в межах особливих, охоронних правових відносин, тобто трактування юридичної відповідальності як специфічного виду правовідносин [4, с. 11–16].

Дещо подібних висновків дійшла у своєму дослідженні, присвяченому сутності юридичної відповідальності та ролі правоохоронних органів у її забезпеченні, й Зелена О. В. Вона підмічає, що обидва аспекти юридичної відповідальності діалектично взаємопов'язані. Тому в разі розуміння категорії юридичної відповідальності вчена пропонує виходити з того, що позитивний і негативний аспекти відповідальності є частинами цілісного явища; юридичні відповідальності разом з охоронним характером притаманний і регулятивний (останній виражається в правомірній поведінці); юридична відповідальність набуває охоронної ролі винятково у випадку порушення правових приписів [5, с. 40, 52–53].

Іншими словами, вчені прагнуть до симбіозу. Таке прагнення є зрозумілим, однак не виправданим. Звичайно, не правильно юридичну відповідальність зводити винятково до обов'язку зазнати певних обмежень. Юридична відповідальність, беззаперечно, в першу чергу, є нічим іншим, як обов'язком дотримуватись норм законів. І тільки в разі їх порушення цей обов'язок доповнюється необхідністю зазнати на собі впливу реакції держави на вчинене правопорушення. Однак правові засоби не здатні впливати на внутрішнє наповнення особи й контролювати її внутрішні спонукання. Вони здатні здійснювати регулювання зовнішніх виявів такого стимулювання. У силу цього з правового аспекту раціональніше юридичну відповідальність розглядати у вузькому розумінні – як негативну (ретроспективну) відповідальність. Саме цей підхід використовується вченими в подальшому дослідженні проблем удосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

З урахуванням усього вищезазначеного під відповідальністю науково-дослідних установ пропонуємо розуміти засоби державного впливу примусового характеру на протиправні вияви діяльності науково-дослідних установ з метою недопущення порушення останніми принципу законності, а в разі такого

порушення – для припинення протиправних діянь, поновлення порушених прав і законних інтересів громадянина та людини.

В юридичній літературі як класичні види юридичної відповідальності, за законодавством України, прийнято вирізняти:

- адміністративну відповідальність;
- відповідальність дисциплінарну;
- кримінальну відповідальність;
- цивільну відповідальність;
- конституційну відповідальність;
- відповідальність міжнародно-правову;
- фінансову відповідальність [6, с. 431; 1, с. 608–613].

Науково-дослідні установи є юридичними особами різної організаційно-правової форми та форми власності, спільною ознакою яких є спрямування їх діяльності – проведення науково-дослідних робіт для одержання наукового результату. Однак ці установи, що є суб'єктами права, можуть у своїй діяльності порушувати усталені норми функціонування тих чи інших суспільних інституцій. Причому, якщо ці порушення посягають на встановлені нормами права порядки, то вони тягнуть за собою настання адекватної відповідальності. Насамперед варто визначити, які порушення можуть бути виявленими в діяльності науково-дослідних установ, а значить, до яких видів відповідальності вони можуть бути притягнутими.

Так, закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачає обов'язок органів державної влади України забезпечувати захист права інтелектуальної власності. Зокрема, в ч. 2 ст. 42 вказується, що у разі порушення права інтелектуальної власності його захист здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством [7]. Тобто тільки в цій нормі передбачається можливість відповідальності науково-дослідних установ. Відповідаць законодавець визначив, що науково-дослідні установи в ході своєї діяльності можуть порушити права інтелектуальної власності. Такі правопорушення залежно від: а) характеру існуючих відносин між науково-дослідною установою та суб'єктом інтелектуальної власності; б) характеру їх наслідків можуть бути адміністративними, кримінальними і цивільними. А значить, такі види відповідаль-

ності в конкретному випадку можуть бути притаманні науково-дослідним установам. Зокрема, науково-дослідні установи (їх посадові особи) можуть притягатися до відповідальності за вчинення діянь, передбачених:

- ст. 51-2 (порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності) Кодексу України про адміністративні правопорушення [8];

- ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав) і 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію) Кримінального кодексу України [9];

- положеннями Книги четвертої (право інтелектуальної власності) Цивільного кодексу України [10].

Окремого нормативно-правового акта, який би визначав імовірні правопорушення науково-дослідних установ та характерну їм відповідальність, немає. Звичайно така ситуація ускладнює механізм притягнення науково-дослідної установи до відповідальності. Тому спочатку вважаємо доцільним проаналізувати чинну нормативно-правову базу, яка визначає можливі порушення з боку науково-дослідних установ і відповідні їм санкції.

Так, згідно з Положенням про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави, науково-дослідні установи, які підтримуються з боку держави та діяльність яких має важливе значення для розвитку науки, економіки і виробництва, включаються до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. Науково-дослідні установи, включені до названого реєстру, повинні дотримуватися певних вимог, закріплених законом «Про наукову і науково-технічну діяльність» та Положенням про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави. У разі порушення цих вимог до вказаних науково-дослідних установ можуть застосовуватися санкції у вигляді їх виключення з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави [7; 11]. Із зазначеного можна помітити, що законодавець не наводить вичерпного переліку вимог, порушення яких призводить до виключення науково-дослідної установи з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. До того ж не визначається вид відповідальності. Тому, в першу чергу, спробу-

ємо навести перелік правопорушень, які породжують застосування названої санкції, а потім визначимося з видом відповідальності.

Тож науково-дослідні установи, включені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, не можуть:

- змінювати вид наукової і науково-технічної діяльності;
- зобов'язані не менш як 50 відсотків доходу від своєї основної діяльності спрямовувати на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази (крім вищих навчальних закладів);
- забезпечувати не менш як 70 відсотків основної наукової або науково-технічної діяльності в загальному річному обсязі виконаних робіт (крім вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації).

Відповідно, у разі порушення встановлених вимог до науково-дослідної установи може застосовуватися санкція у вигляді її виключення з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. Вважається, що названа санкція передбачається фінансовою відповідальністю. Остання, як лише один з виявів відповідальності за порушення фінансового законодавства, має складний характер, оскільки повинна включати відповідальність у всіх сферах фінансової діяльності держави (у сферах оподаткування, бюджету, грошового обігу, обігу валютних цінностей тощо). У зв'язку з цим фінансову відповідальність слід розглядати як складний інститут, що включає відносно відокремлені блоки залежно від інституційної належності фінансово-правових норм, що порушуються у разі вчинення протиправного діяння у сфері фінансової діяльності держави. При цьому важливою особливістю відповідальності за порушення фінансового законодавства є те, що остання є формою реалізації державно-владного примусу, що виникає в разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушника передбачених законом санкцій. Відповідальність за порушення фінансового законодавства є складним міжгалузевим правовим інститутом. Це означає, що відповідальність за пору-

шення фінансового законодавства включає як фінансову, так і інші види відповідальності (адміністративну, кримінальну, дисциплінарну тощо) у разі порушення фінансово-правових норм [12, с. 91].

Науково-дослідна установа, що є юридичною особою, порушуючи своє зобов'язання спрямовувати не менш як 50 відсотків доходу від своєї основної діяльності на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази, вчиняє правопорушення у сфері правильного розподілу бюджетних коштів та грошового обігу. Як наслідок, таку установу виключають з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, через що остання позбавляється права користуватися податковими пільгами відповідно до законодавства України. До того ж науково-дослідна установа повинна буде понести матеріальні затрати у вигляді відшкодування державі виділених коштів на проведення науково-дослідних робіт. При цьому, якщо такі порушення супроводжувалися привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем з боку службових чи матеріально-відповідальних осіб, то останні будуть притягнуті й до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення у вигляді злочину, передбаченого ст. 191 Кримінального кодексу України. Якщо в діяннях посадових осіб науково-дослідних установ вбачаються склади інших кримінальних правопорушень, то вони будуть притягатися до кримінальної відповідальності за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Крім зазначеного, посадові особи науково-дослідної установи могли допустити скоєння фінансового правопорушення в силу своєї некомпетентності або недбалого ставлення до виконання службових та/чи професійних обов'язків. У разі встановлення таких виявів до зазначених осіб можуть бути застосовані санкції дисциплінарного характеру у вигляді звільнення з роботи, накладення стягнення і т. ін.

Цивільна відповідальність науково-дослідних установ за порушення у сфері наукової та науково-технічної експертизи настає в разі недотримання ними договірних зобов'язань у частині виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та

технологічних робіт, а також порушення договору про надання послуг, передбачених главою 62 (виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт) та ст. 906 (відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг) Цивільного кодексу України [10]. Якщо ж у діях працівників науково-дослідної установи, пов'язаних з проведенням наукової і науково-технічної експертизи, вбачаються порушення трудової дисципліни, то до них можуть застосовуватися санкції, передбачені дисциплінарною відповідальністю згідно з вимогами глави X (трудова дисципліна) Кодексу законів про працю України [13].

Отже, науково-дослідні установи несуть відповідальність за протиправні прояви своєї діяльності. Вид же відповідальності та міра покарання визначаються характером протиправного діяння. Відповідно науково-дослідні установи (їх посадові особи) за правопорушення можуть притягатися до дисциплінарної, адміністративної, фінансової, цивільної (матеріальної) та кримінальної відповідальності. Проте процедура притягнення вказаних установ і осіб до відповідальності ускладнюється певними факторами.

Зокрема, це відсутність чіткої регламентації порядку притягнення до відповідальності науково-дослідних установ на законодавчому рівні. Більше того, відсутній закон, який чітко б визначав види відповідальності науково-дослідних установ. Тому вважається необхідним заповнити вказану прогалину в законодавчій регламентації питання відповідальності науково-дослідних установ України. Як варіант, це може бути прийняття Закону «Про науково-дослідні установи», в якому окремий розділ був би присвячений питанням їх відповідальності (видам, санкціям, процедурам притягнення, суб'єктам, уповноваженим притягувати до відповідальності тощо).

Не менш проблемним є питання про те, кого слід притягувати до того чи іншого виду відповідальності – науково-дослідну установу як юридичну особу чи фізичних осіб (посадових осіб цих установ). Зрозуміло, що вирішення цього питання також повинне бути чітко й вичерпно прописане на законодавчому рівні, щоб не породжувати дуалізму й неузгодженості в правозастосовчій практиці.

Спірним є й питання про виділення такого різновиду відповідальності, як фінансової. Переважна більшість правових актів, що регулює діяльність науково-дослідних установ, прямо вказує на можливість притягнення за правопорушення до адміністративної, цивільної (матеріальної), дисциплінарної та кримінальної відповідальності згідно з вимогами закону. Причому в них відсутні згадки про притягнення до фінансової відповідальності, що, звичайно, є вагомим упущенням. Останнє, беззаперечно, потребує вирішення.

У силу новизни інституту застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру не зрозумілим залишається порядок безпосереднього застосування вказаних заходів, зокрема, щодо науково-дослідних установ. Тому пропонується закріпити вирішення вказаних питань за допомогою прийняття згаданого вище Закону «Про науково-дослідні установи».

Висновки. Таким чином, питання відповідальності науково-дослідних установ є досить складним і в той же час мало розробленим. У зв'язку з цим існує потреба в заповненні існуючих прогалин у цій царині для забезпечення виконання основних функцій юридичної відповідальності – захисту й охорони прав, свобод і законних інтересів громадян і людей. Основною проблемою в частині регулювання питання відповідальності науково-дослідних установ є низька їх нормативно-правова розробленість. Тому основним напрямком і способом удосконалення названого інституту є прийняття Закону України «Про науково-дослідні установи», в якому б чітко визначалися поняття, види, суб'єкти відповідальності, санкції та порядок їх застосування.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): [підручник]. Видання 2-ге, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
2. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посіб. / Комзюк А. Т., Гуменюк В. А., Джагунов Г. В. та ін.; за заг. ред. А. Т. Комзюка. 3-тє вид., доопр. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.
3. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2005. 258 с.

4. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 214 с.
5. Зелена О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 215 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін. Київ: Юрид. думка, 2011. Т. 1: А–Г. 656 с.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 № 1977-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 12. Ст. 165.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
11. Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави : постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2001 № 380. *Офіційний вісник України*. 2001. № 17. Ст. 751. С. 140. Код акта 18546/2001.
12. Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білінський, О. О. Дмитрик та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2013. 400 с.
13. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VІІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

Манжула А. А.

ОСОБЕННОСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье проведен анализ взглядов ученых по вопросу ответственности. Предложено авторское определение понятия ответственности научно-исследовательских учреждений. Акцентировано внимание на отсутствии единого нормативно-правового акта, который бы определял характерную для таких учреждений ответственность. Очерчен круг проблем совершенствования ответственности научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: *научно-исследовательское учреждение, ответственность, совершенствование, проблема, виды юридической ответственности.*

Manzhula A. A.**FEATURES OF RESEARCH INSTITUTIONS
RESPONSIBILITY**

The article analyzes the views of scientists on the issue of liability. The author's definition of the responsibility of research institutions. The attention absence of a single legal act, which would define the characteristic of such institutions responsible. It outlined the range of issues of improving accountability of research institutions.

It is proposed to understand under the responsibility of research institutions the means of state influence coercion on illegal actions of research institutions to prevent abuse last principle of legality, and if such a violation - to end illegal acts, restore violated rights and citizens' legitimate interests and rights.

In legal literature as the classic types of legal liability under the laws of Ukraine adopted a differentiated: Administrative responsibility; Disciplinary responsibility; Criminal liability; Civil liability; Constitutional responsibility; International legal responsibility; Financial responsibility.

Research institutions are legal entities with different legal form and ownership. The common feature of driving their activity - scientific research for the sake of scientific results. However, these institutions as entities may in its activities violate the established rules of functioning of various public institutions. And if these violations infringe on the established order by the law, they entail occurrence adequate liability. First of all it is necessary to determine which violations can be detected in the activities of research institutions, and thus to the kinds of responsibilities they can be drawn.

Key words: *research institution, the responsibility of improving the problem, types of legal liability, citizens' legitimate interests and rights, law.*